

Kapitalizm, Umutsuzluk ve Aciliyet

Deniz Yonucu

1

Giriş:

2003 yılı temmuz ayında Hasköy'de gazetelere konu olabilecek ama olmamış olan bir olay gerçekleşir. 16-17 yaşlarında 5 genç erkek mahallelerinde yeni açılan alışveriş merkezine girmek isterler. Ancak, yine kendi mahallelerinde oturan güvenlik görevlisi, kendisine tembih edildiği üzere, gençleri alışveriş merkezine sokmaz. Çünkü, AVM yöneticilerine göre mahallede oturan gençler "tehlikeli"dir. Gençler sinirlenirler, kapıda bir tartışma çıkar. Bu arkadaş grubunun içinden, 16 yaşında bir genç, içeri girmelerine izin verilmemesini kabullenemez, ve arkadaşları güvenlik görevlisiyle tartışırken, geniş cam vitrine doğru ileri geri koşup hızla çarpar. Üçüncü çarpışta cam kırılır, bedenine giren cam kırıklarıyla birlikte genç de AVM'den içeri girmeyi başarır. Bu makalede, bir zamanlar İstanbul'un örgütlü işçi sınıfı mahalleleri olan Hasköy ve Güzeltepe Mahallesi² örnekleri üzerinden, günümüz kapitalizminin işçi sınıfı mahallelerinde yaşayan gençlerin üzerindeki etkisini ve bu etkiye karşı geliştirilen bazı tepki biçimlerini tartışacağım. Daha özel olarak, AVM'den içeriye sokulmayan gencin, hemen içeri girmenin alternatif bir yolunu kendi bedeni pahasına bulması gibi, Hasköy ve Güzeltepe'de yaşayan diğer gençlerin de sosyal ve ekonomik dışlanmışlıklarıyla mücadele etmek için zaman zaman gelecekleri pahasına verdikleri tepkilerin nasıl bir aciliyet duygusuyla şekillendiği üzerinde duracağım.

Hem Hasköy hem de Güzeltepe, 1980 öncesi devrimci sosyalist hareketlerin önemli merkezleri arasındadır. 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve toplumsal değişim süreçlerinden, bu iki semt hem farklı hem de benzer biçimde etkilenmiştir. Makalede, bu iki mahallenin tarihine ve 1980 sonrası geçirdikleri değişim süreçlerine kısaca değinip, bu dönüşüme iki semtin gençliğinin verdikleri tepkiyi gençlerin sokağı kullanma biçimleri üzerinden anlatmaya çalışacağım. Sokağın gençler tarafından nasıl bir sahne ve performans alanı olarak kullanıldığını tartışıp, bu gençlerin sahnede/sokakta kendilerini gösterme biçimlerini ve bu "gösteri"deki aciliyet duygusunu analiz edeceğim. Makalede esas olarak üç farklı performans türünün üzerinde duracağım: 1- Orta sınıfa benzeme arzusunun bir tezahürü olan markalı kıyafetlerle sokakta dolaşma. Sokakta kendini göstermenin bu biçimi, kapitalizm ve arzu üretimi teması altında tartışılacaktır. 2- Orta sınıf semtlerde, geceleri sokaklarda dolaşıp orta sınıfa korku salan ve bundan zevk alan Hasköylü gençler. Hasköylü gençlerin kendilerini orta sınıf sokaklarda tehditkâr/korku salan birer beden olarak gösterme leri sınıf kimliği ve öfkenin tezahür biçimi teması üzerinden tartışılacaktır. 3- Güzeltepe'de gerçekleştirilen molotoflu, az katılımlı, korsan eylemler ve/veya sokak çatışmaları. Bu eylemler de, kapitalizme karşı öfkenin tezahür biçimleri teması altında analiz edilecektir.

Hasköy ve Güzeltepe: Kısa Tarihçe

Hasköy 1940'lı yılların sonlarına doğru köyden kente göçen insanlar tarafından bir gecekondu mahallesi olarak kurulmuştur. Ulusal kalkınmacı politikaların bir parçası olarak 1940'lı yılların sonuna doğru İstanbul'da açılmaya başlayan geniş ölçekli fabrikaların bir kısmı Hasköy çevresinde açılmıştır. Fabrikaların ve evlerin birbirine yakınlığı, fabrikalardaki sendikal örgütlenmelerin ve genel olarak Türkiye'de sol hareketin 1950 sonrası giderek güçlenmesi, Hasköy'ün kısa zamanda tipik bir işçi sınıfı mahallesine dönüşmesini sağlamıştır. Bu dönemde Hasköy sokakları, grevci işçilere destek yürüyüşlerine, pahalılık ve işsizliğe karşı mücadele yürüyüşlerine ve sağ ve sol gruplar arasındaki çatışmalara tanık olmuştur.

Güzeltepe Mahallesi, Hasköy'den yaklaşık 30 yıl kadar sonra, devrimcilerin önderliğinde kurulmuştur. Mahallede kuruluşundan beri ağırlıklı olarak Alevi bir nüfus hâkimdir. Mahalle 1970 ortalarından 1980 darbesine kadar devrimci örgütlerin kontrolü altında, özerk bir yönetime sahiptir. Mahallenin tamamen kolektif çalışmaya dayalı imece usulü kuruluşunda herkesin ihtiyacı

¹ Bu makalenin daha önceki versiyonunu okuyup yorumlarını benimle paylaşan Eylem Akçay, Nilay Acar ve Red Thread editörlerine teşekkür ederim.

² Bu yazıda araştırmanın yapıldığı mahallelerin ismi, mahallelerle ilgili bir önyargının oluşmasını engellemek ve araştırmaya katılanların mahremiyetini korumak amacıyla gizli tutulmuştur. Hasköy ve Güzeltepe, mahallelerin gerçek isimleri yerine kullanılan kod isimlerdir.

kadar toprak esası temel alınmıştır. 1980 öncesinde, Güzeltepe Mahallesi'nin sokakları hem gecekonduların yıkımlarına karşı verilen kolektif mücadeleye, hem de kolektif üretime tanıklık etmiştir. Aynı zamanda yine Hasköy'de olduğu gibi birçok siyasi yürüyüşün de alanıdır mahalle sokakları ve sokaklarda 1990 sonlarına kadar kolektif örgütlenen ve esnaf ve mahallelinin çoğunluğu tarafından desteklenen eylemler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de gecekonduların kentli elitler tarafından kentin gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak görüldüğü, gecekonduların ve dolayısıyla kentin işçi sınıfının "geri kalmış" köylüler olarak görüldüğü yıllarda, hem Hasköylü hem de Güzeltepeliler işçiler, işçi sınıfı kimliği üzerinden saygın bir pozisyon kazanmışlardır.³ Hasköy ve Güzeltepe işçilerinin bir kısmı örgütlü işçi sınıfı hareketinin içinde aktif bir şekilde yer alarak daha adil bir gelecek kurma projesinin aktif katılımcıları arasına girerken, kimisi de doğrudan bu hareketin örgütlü bir parçası olmasa da işçi sınıfı ve/veya sosyalist hareketin yaratmış olduğu gelecek vaadi atmosferi içinde işçi olmuşlardır. Yani, 1980'lere kadar Türkiyeliler için hem yeryüzünde sağlanan bir saygınlık, hem de yeryüzünde bir kurtuluş hayali ve/veya umudu olduğundan **söz** etmek yanlış olmaz.

Ancak, 1980 sonrası, özellikle de 1990 ortalarından itibaren Türkiyeliler için işçi olmaktan kaynaklanan saygın pozisyonlarını hem de gelecek umutlarını yitirmeye başladıklarını görüyoruz. İlerleyen bölümlerde, Hasköylü ve Güzeltepeliler gençlerin deneyimleri üzerinden anlatmaya çalışacağım bu durumun en temel nedenleri arasında 1980 darbesinin yaratmış olduğu ekonomik ve sosyal ortamı ve 1990'lardan itibaren kentin örgütlü sol geçmişi olan işçi sınıfı mahallelerinde yeniden yükselmekte olan sol hareketin şiddetle bastırılmasını sayabiliriz.

80'ler ve 90'lar

Çokça tartışıldığı gibi, 1980 darbesinin ardından gelen ekonomik liberalizasyon politikaları, örgütlü işgücünün çok daha örgütsüz, güvencesiz ve esnek koşullarda çalışmasına neden oldu. İşçiler bir yandan güvenli iş piyasasından hızla dışlanırken, bir yandan da sürekli pompalanan tüketim kültürü yoksulluğun ve yoksullaşmanın altını daha da çizer hale geldi. Üretimin değil de tüketicinin kimlik kuran ve saygınlık sağlayan bir rol kazanmasının, işçi kimliğinin 1980 öncesi yaratmış/kazanmış olduğu saygın pozisyonun yitirilmesinde epey önemli bir payı oldu.⁴ Yine bu dönemde sosyalist hareketin şiddetle bastırılmış olması, işçi sınıfının yeryüzünde cennet/adalet umudunun tahribata uğramasına neden oldu. Ancak, 1990 sonrası özellikle büyük kentlerin işçi sınıfı mahallelerinde yeniden yükselen sosyalist/devrimci hareket, 1980 darbesiyle bu umudun tamamen ortadan kaybolmadığını bize gösteriyor. 1990'larda yükselmekte olan sosyalist hareket ve köy boşaltmalarıyla birlikte kendini şehirlerde de ifade etmeye başlayan Kürt hareketi, bu sefer 1980 öncesinden farklı olarak kendini toplumun bütün kesimleri üzerinde değil de, daha spesifik mekânlarda (işçi sınıfı mahalleleri, 1980 öncesinde "kurtarılmış bölgeler" olarak tanımlanan mahalleler, Alevilerin yoğunluklu olarak yaşadığı mahalleler) gösteren devlet şiddetiyle bastırıldı. Diğer bir deyişle, 1990'larda yükselen sola karşı, devlet şiddeti lokalize oldu.⁵ Örneğin,

³ İstanbul'un işçi sınıfı mahallelerinden birinde gerçekleştirdiğim alan araştırması sırasında, 1960'lar ve 1970'lerde Türkiye'de yükselmekte olan sosyalist hareketin, bu harekete sempati duysun duymasın işçiler arasında saygınlık sağlayıcı bir etkisi olduğunu fark ettim. Örneğin emekli işçilerle yaptığım bir görüşmede, 1970'lerde sosyalistlerin örgütlü olduğu Kazlıçesme deri fabrikasında çalışan bir işçi, Sirkeci'ye alışverişe gittiği bir gün üzerindeki deri kokusunun çevresindeki insanlar tarafından duyulduğunu fark ettiğini anlatırken, ben "bundan rahatsız olmuş muydunuz?" diye sorduğumda, "Ne rahatsızlığı! Aksine deri işçisi olduğum anlaşılıyor diye çok gururlandım" diye cevap vermişti. Dönemin sosyalist hareketi ve sendikal mücadele, işçilere sadece yoksulluğun utanılacak bir şey olmadığını söylemiyor, aynı zamanda uğruna mücadele edilen adil dünyanın kuruluşunun esas öznesi olarak işçileri görerek, işçi kimliğinin saygın bir kimlik olarak inşasına katkı sağlıyordu. Yine dönemin sosyalist şarkıcılarından Cem Karaca'nın, kahramanları işçi olan ve işçiliği ve işçileri öven şarkılarının da, hem işçi kimliğinin saygın bir kimlik olarak görülüşünün bir göstergesi olduğunu, hem de bu kimliğin saygın bir kimlik olarak kurulmasına bizzat katkıları olduğunu söyleyebiliriz. Türkiyeliler 1980 öncesi sınıfsal pozisyonlarının sağlamış olduğu saygınlık ve sosyalist harekete katılımları için bkz.: Aslan 2004, Kaya 2005, Yonucu 2005. Genel olarak işçiliğin sağladığı saygınlık pozisyonu için bkz.: Sennett 1998, 2003.

⁴ Tüketim kültürünün işçi sınıfı kimliğine olan etkisi için bkz.: Bauman 1997, 2004, 2005, Comaroff and Comaroff 2000, Sennett 2005.

⁵ Yine aynı dönemde yükselmekte olan Kürt ulusal kurtuluş hareketine yönelik devlet politikasının da benzer bir şekil aldığı söyleyebiliriz. Şiddetin olağanüstü bölgesine sıkıştırılması "bölge"de yaşanan şiddetin yoğunluğundan ülkenin diğer yerlerinde yaşananların haber alabilme olanağını engelledi; "bölge"yi Türkiye'nin geri kalanından izole edip, Türkiye ile olan bağlarını kopardı.

Güzeltepe'nin 1990'lardaki lerini anlatan mahallelilerin ortak vurgusu mahallenin o dönem bir yarı açık cezaevine dönmüş olması. Bu dönemde, Güzeltepe'nin yanı sıra, Gülsuyu, Gazi Mahallesi, Armutlu, 1 Mayıs Mahallesi, Okmeydanı gibi, kentnin Alevi ve solcu nüfusunun yoğunluklu olarak yaşadığı işçi sınıfı mahalleleri sürekli polis kontrolü altında olan, giriş çıkışlarda kimlik kontrolü yapılan, keyfi gözaltıların ve zaman zaman kayıpların ve faili meçhullerin yaşandığı mahallelere dönüştü. Kimi zaman belediye otobüslerinin bile "tehlikeli" olduğu için uğramadığı bu mahalleler, kentnin gidilmesi sakıncalı olan, her an her şeyin olabileceği mekânları haline geldi. Bu mahallelerin sakıncalı e gelmesi, buraların toplumun diğer kesimleriyle bağının kopmasına ve kentten izole olmalarına neden olurken; bu izolasyon aynı zamanda, yaşanan şiddetin bu mahalleler içinde saklı kalmasına neden olarak buralarda uygulanan şiddet politikalarını daha da mümkün hale getirdi.

Güzeltepe Mahallesi'nde görüştüğüm 30'un üzerinde insanın anlattıklarından çıkan 1990'lara ait mahalle resmi şöyle: Bir yanda Filistin sorunundan pahalılığa, cezaevindeki açlık grevlerinden eğitim sorununa kadar bir çok güncel politik konuyla ilgili yapılan kitlesel katılımlı sokak eylemleri; diğer yanda her an mahallenin içinden birilerini alıp istediğini yapabilecek gücü olan, ellerinde uzun namlulu silahlarla çeşitli derneklere, kahvehanelere baskınlar düzenleyen, zaman zaman işkence edilmiş bedenleri mahalle içinde ibret olsun diye sergileyen devletin kolluk kuvvetleri. Kısacası, 1990'larda kentnin sol geçmişe sahip işçi sınıfı mahallelerinde gezen beyaz Renault arabalar, kaybolan insanlar, işlenen "faili meçhul" cinayetler, 1995 yılında Gazi Mahallesi ve 1 Mayıs Mahallesi'nde olduğu gibi halkın üzerine ateş açılan ve ölümlerle sonuçlanan olaylar, yeniden dirilmekte olan gelecek umudunun tekrar saldırıya uğramasına neden oldu. Diğer bir deyişle, 1990'larda devletin kolluk kuvvetleri yeniden yeşermekte olan daha iyi bir dünya umudunun üzerine korku saldı.

1990'ların, gecekonduların açısından Türkiyeli akademisyenler tarafından çokça dile getirilen bir başka önemi daha var: 1990'larda işçi sınıfı/gecekondular mahalleleri yeniden tanımlanmaya başladı. 1990 ortalarında dolaşıma giren ve eski gecekondular mahalleleri için kullanılmaya başlayan "varoş" ve "Öteki Türkiye"/ "Öteki İstanbul" terimleri, işçi sınıfı mahallelerini, hayal edilmiş olan [imaginary] "gerçek" veya "normal" Türkiye'nin bir parçası olmayan ve olamayacak olan mekânlar olarak tanımlamaya başladı. Bu mekânlarda yaşayan insanlar tehlikeli, her an saldırmaya hazır, medenileşmemiş, hatta vahşi insanlar olarak görülmeye başlandı (Aksoy 2001, Akçay 2005, Etöz 2000, Erman 2001). Bu dönemi, Türkiye gecekondular tarihi içinde, politikanın öznesi olma ve antropolojinin nesnesi (kültürel öteki) olarak görülme geriliminin en yoğun yaşandığı dönem olarak nitelendirmek istiyorum. Bu gerilimin en açık biçimde görüldüğü iki olay var: Biri 1995 Gazi Mahallesi olayları, bir diğeri 1996 1 Mayıs'ı. Gazi olaylarında silahlı bir grup mahallede yoğunluklu olarak Alevilerin gittiği bir kahveyi tarar ve bir Alevi dedesini öldürür.⁶ Ertesi gün Gazi Mahallesi savaş meydanına döner. Polisle mahalleli arasında çatışma çıkar. Özel timlerle desteklenen polisin halkın üzerine ateş açması sonucu 15 kişi hayatını kaybeder. Bu olayın gazetedeği temsillerine baktığımızda, Gazi Mahallesi medya için adeta bir keşiftir. Medya, şehrin diğer mekânlarına hiç benzemeyen "varoş"u keşfetmiştir. "Kimdir bu insanlar? Orası İstanbul mudur? Nasıl böyle bir yer İstanbul'un bir parçası olabilir?", diye sorular sorulmaya başlanır.⁷ O dönemde, Gazi olaylarıyla ilgili yazılan gazete yazılarına baktığımızda, adeta bir büyülenme etkisi altında yazıldıklarını görürüz. Şehrin daha önce hiç gitmek zorunda kalmadıkları, hep uzaktan duydukları mekânlarında kendilerine hiç benzemeyen, ya da benzemediğini düşündükleri insanlarla karşılaşmak durumunda kalmıştır orta sınıf ve şehirli gazeteciler. Bu büyülenme hali Gazi Mahallesi'nde yaşayan insanların politik mücadelesinin, politik söylemlerinin ve taleplerinin üstünü örtmektedir. Çünkü ilgi, söylenene değil, söyleyenin kendisine, söyleyenin varsayılan kültürel farklılığına odaklanmıştır. Örneğin, gazeteci Yalçın Doğan, olayların hemen ardından gittiği Gazi Mahallesi'ne ilişkin yazısının başlığını "Farklı Kimliğin, Farklı Kültürün Sonuçları" olarak atar ve şaşkınca sorar: "Varoşlar ayrı dünyalar, buraya geldiğimde anladım ki buralar ayrı dünyalar. Burası İstanbul mu? Avrupa ile burası mı bütünleşecek? Burası İstanbul'un içinde mi?"⁸ Yazısının başlığından da anlaşılacağı gibi Yalçın Doğan için asıl görünür olan Gazi Mahallesi'nin "farkı"dır, hatta başlığın ima ettiği gibi, olayların ardında yatan neden bu kültürel farktır.

⁶ Olayın ayrıntıları için bkz: Dural 2005.

⁷ Bu dönemde varoşlarla ilgili medyada çıkan haberlerin analizi için bkz: Aksoy 2001.

⁸ Milliyet, 15 Mart 1995.

Gazi Mahallesi olaylarında olduğu gibi politik eylemlerin ve taleplerin görünürlüğünü yitirdiği diğer bir çarpıcı olay da 1996 1 Mayıs'ıdır. 1996 1 Mayıs'ında, yürüyüş başlamadan önce alanda çatışma olur, iki genç öldürülür. Bunun üzerine çatışma bütün alana yayılır. Ama, haberlere yansıyan iki gencin daha eylem başlamadan öldürülmesinden çok, laleleri koparan iki genç kızdır. Medyada olay, dağdan inen ("varoşlar şehre indi" diye bir manşet vardır örneğin⁹), medenileşmeyi reddetmiş insanların laleleri parçalaması şeklinde yer alır (Akçay 2005). Yine aynı büyülenme, şaşırma havası içinde "çiçeklere bile saygısı olmayan bu insanlarla biz nasıl aynı şehirde yaşarız?" diye sorulur. 1980'den sonra, oldukça yoğun katılımlı bir 1 Mayıs'ın düzenlenmesi, 1 Mayıs'ın anlamı, bu kadar çok insanı 1 Mayıs alanında toplayanın ne olduğu, ve iki gencin öldürülmesi nerdeyse hiç tartışılmaz.¹⁰

İşte, 1980 sonları ve 1990 başlarında Güzeltepe ve Hasköy'de doğan gençler böyle bir ortamın içine doğdular. Sol hareketin çok daha erken bir dönemde, 1980'li yılların ortalarında etkisini yitirdiği Hasköy'deki gençler, kolektif bir kurtuluş projesinin yükselmekte olduğu bir işçi sınıfı mahallesinde değil, Öteki İstanbul olarak tanımlanan, varoş diye hem küçümsenen hem de kriminalize bir mahallenin içine doğdular. Daha da önemlisi, mahallelerinin varoş diye tanımlanıp küçümsendiğinin ve kendilerinin medenileşmemiş insanlar olarak görüldüklerinin farkında olarak büyüdüler. Yine aynı dönemde Güzeltepe'de doğan gençler ise, mahallede gündelik yaşamın bir parçası haline gelen polis şiddetine tanık olarak büyüdüler. Ablalarının, abilerinin sokak ortasında polis tarafından dövülmelerine, kanlar içinde bırakılmalarına, polis kurşunlarının ve gaz bombalarının havalarda uçmasına tanık oldular. Sokak başlarında yüzleri maskeli, ellerinde uzun namlulu silahlarla nöbet bekleyen polislerin arasından geçip, önünde düzenli olarak panzerlerin beklediği okullarına gittiler.

Arzu ve Öfke

Makalenin geri kalan bölümünde, Hasköy ve Güzeltepe mahallesi gençliğinin yukarıda saydığım değişimler karşısında şekillenen öznelliklerini öfke ve arzu dinamikleri çerçevesinde tartışmaya çalışacağım. Bunu yaparken, iki mahallede de yaşayan ve 1990 sonrası zorunlu göçle kente gelen Kürt gençlerin deneyimlerini dışarıda tutacağım. Bunun sebebi, bu gençlerin şehirle ve Türkiye'yle ilişkilerinin annesi babası gecekondu mahallelerinde doğan gençlerin ilişkisinden daha farklı olması. Ayrıca, örgütlü bir Kürt hareketinin varlığı da Kürt gençlerin deneyimini diğer işçi sınıfı gençlerden farklılaştırıyor. Her iki mahallede de, İslami hareketi destekleyen ya da kendini siyasi İslam'a yakın olarak tanımlayan gençlerle karşılaşmadığımdan, aşağıdaki analizde siyasi İslam'ı destekleyen gençleri de dışarıda tutacağım ve esas olarak daha laik ve solcu ailelerde doğan gençlerin öznellikleri üzerinde duracağım.¹¹

Arzu

2000'li yılların başlarında, İstanbul'un işçi sınıfı mahallelerinin bir kısmında alışveriş merkezleri açılmaya başladı. Hasköy de bu mahallelerden biri. Hasköy'de açılan AVM, hem Hasköylü gençler arasında orta sınıfa benzeme arzusunun üremesine önemli bir katkıda bulundu, hem de bu arzunun iyice görünür bir almasını sağladı. Medya aracılığıyla orta sınıfın kendisini, yani "varoş"ta yaşayanları, nasıl gördüğünü tahayyül eden Hasköylü gençler, yeni açılan AVM sayesinde birden bire sadece şehrin orta sınıf mekânlarında değil, kendi mahallelerinde de orta sınıfın dışlayıcı, aşağılayıcı bakışıyla¹² mücadele etmek zorunda kaldılar. AVM ile birlikte mahallenin içine giren orta sınıflar ve hayali ya da gerçek orta sınıf bakışı, Hasköy'de gençler arasındaki orta sınıfa

⁹ Yeni Yüzyıl, 2 Mayıs 1996.

¹⁰ II. Enternasyonal'in 1889'da Paris'te düzenlediği kongrede 1 Mayıs "Uluslararası Birlik, Mücadele ve Dayanışma Günü" olarak kabul edilmiş ve 1890'dan itibaren dünya ülkelerinde kutlanmaya başlamıştır. Türkiye'de 1 Mayıs ilk kez 1905 yılında İzmir'de kutlanmıştır ve kimi dönemlerde 1 Mayıs kutlamaları siyasi iktidarın engellemeleri ve yasaklamalarıyla karşılaşmıştır. Türkiye'de 1 Mayıs aynı zamanda "İşçi Bayramı" olarak görülmektedir.

¹¹ Siyasal İslam'ın güçlü olduğu işçi sınıfı mahallelerine dair bir çalışma için bkz.: Tuğal 2011.

¹² Burada bütün orta sınıfların Hasköylü gençlere aynı şekilde baktıklarını iddia etmiyorum. Bu bakış gerçek de olabilir, Hasköylü gençlerin bir projeksiyonu da. Asıl önemli olan, Hasköylü gençlerin orta sınıfı homojenleştirerek, kendilerine küçümseyici bir biçimde baktıklarını düşünmeleri.

benzeme arzusunu tetikledi. Orta sınıfa benzeme arzusunun kendini en sık gösterdiği biçim, orta sınıfın tüketim tarzını taklit etmek, özellikle de orta sınıf gibi giyinmek. Görüştüğüm insanların çoğunluğu, gençlerin AVM'nin açılmasından sonra markalı kıyafetler giymeye başladığını söyledi. AVM'den sonra Hasköy sokakları, eskinin aksine, sınıf kimliğinin haykırıldığı değil, sınıf kimliğinden utanılarak gezilen, sınıf kimliğinin Ötekine, yani "normal" olduğu varsayılan benzeyerek örtülmeye çalışıldığı mekânlara dönüşmeye başladı. Örneğin bir iki genç bu örtme çabasını şöyle ifade ediyor:

"Markasız kıyafetlerle dışarı çıkmak zorunda kaldığımda hep yere bakarak yürüyorum. Çünkü, insanlar beni o kıyafetlerle görürlerse dalga geçerler... Dürüst olmak gerekirse, ben de markasız kıyafetlerle gezenleri gördüğüm zaman, ben de onlara küçümseyerek bakıyorum. Mesela AVM'ye hiç markasız kıyafetle gitmem, insanlar öyle yerlerde nasıl giyinmeleri gerektiğini bilmeliler." (yaş 17)

"AVM'ye gelenler sırf burdan değil, Ataköy'den de geliyorlar, Bakırköy'den de geliyorlar, Yeşilköy'den de geliyorlar. Onların gelmesi burdaki insanları değiştirdi. Paralı kesimi gören Hasköy gençliği onlara ayak uydurmak için daha özen gösteriyor giysisine, ayakkabısına. Özenti oluyor yani, diyor bu adamlar böyle geliyor, biz de böyle takılalım. Sokağa çıkarken dikkat ediyor kılığına kıyafetine." (yaş 21)

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü gibi Hasköylü gençlerin "varoşlu" ya da alt sınıf olmaktan kurtulmak için geliştirdikleri stratejilerden biri, orta sınıflar gibi giyinerek orta sınıfa mensup olanların taklidini yapmak. Yani beklemeden, hemen, acilen kendilerini rahatsız eden dışlayıcı gözden kurtulmaya çalışmak. Orta sınıf mensubu olmadığı halde orta sınıf mensubuymuş gibi gözükme çabası aslında Türkiye'de orta sınıf gibi olmayan bedenlere karşı küçümseyici bakışın ne kadar şiddetli olduğunu da gösteriyor bize. Bu bakış o kadar şiddetli ki, bedenleri orta sınıf bedenlerine benzemeyen gençleri göz temasından kaçarak, başları eğik yere bakarak yürümeye¹³ veya kendi sınıfsal kimliklerini gizleyip bir başkasıymış gibi giyinmeye zorluyor. Yani, gençleri bu bakışa karşı hemen, acilen bir mücadele yöntemi geliştirmeye zorluyor.

Öfke

Bir yandan kapitalizm ve kapitalist ideoloji "normal" olarak tariflenen tüketici orta sınıfa benzeme arzusu üretirken, diğer yandan da bu arzunun tatmininin imkânsızlığı, ne kadar taklit edilirse edilsin orta sınıf yaşam tarzının yakalanamayacağı gerçeği ciddi bir öfke de üretiyor. Çünkü Hasköylü gençler sadece söylemsel olarak dışlanmıyorlar, aynı zamanda emek süreçlerinden de dışlanıyorlar.¹⁴ Dolayısıyla, bir gün çok çalışıp, para kazanıp orta sınıfın yaşam koşullarına sahip olamayacaklarının farkındalar. Orta sınıflara karşı geliştirilen öfkenin en önemli sebeplerinden biri de bu farkındalık i. Aynı zamanda, kendileri çok zor koşullarda, düşük ücretlerle çalışırken, tüketici orta sınıfın kendi mahallelerindeki AVM'de rahat rahat alışveriş yapmaları Hasköylü gençlerin öfkelerini daha da tetikliyor. Örneğin, bir genç şöyle anlatıyor:

"Kapkaççılık, hırsızlık çok yaygın burda. Bir de şu da çok etken, alamama. İnsanlar diyor ki biz bir yere girdik çalıştık 300 milyon maaş aldık, bunun 200 milyonunu kesinlikle bizim ailemiz alacak, geri kalanla kendimize sigara mı alıcaz, kıyafet mi? Bir pantolon 50-60 milyon. Dönem dönem çalışanlar bile, biz aramızda şey diyoruz, çalıştığımız halde alamıyoruz, nasıl olacak bu iş? Şimdi, [AVM]'ye geliyor adam 5-6 tane 100 milyonluk

¹³ Bu makalenin kapsamının dışında ama benzerliğin çarpıcılığından dolayı değinmeden geçmek istemedim: New York'ta Jamaikalı bir işçi olan arkadaşımın bir gününü yeraltı metrosuna binmek üzereyken, onun güneş gözlüklerini taktığını gördüğümde şaşırıp nedenini sormuştum. O da beyaz Amerikalıların kendisine yönelik tuhaf bakışlarından rahatsız olduğu için, güneş gözlüğü taktığını, bu sayede rahatsız edici bakışlarla göz göze gelmekten kurtulduğunu söylemişti. Markasız kıyafetlerle dolaştığında orta sınıf bakışlarla karşı karşıya gelmemek için başını eğen Hasköylü genç kadınla, Amerikalı beyazların ırkçı bakışından kurtulmak için metroda bile güneş gözlüğü takan Jamaikalı bir işçiyi böylesine benzer tepkiler vermeye iten durumun şiddeti ve tarihsel yükü düşünmeye değer.

¹⁴ Görüştüğüm gençlerin çoğu, deri atölyelerinde ya da tekstil atölyelerinde geçici olarak, çok düşük ücretlerle çalışıyorlardı. Geçici ya da daimi işsizlik ve güvencesiz ve düşük ücretli çalışma Hasköylü ve Güzeltepeliler gençler arasında 2000 başlarında da, bugün de oldukça yaygın.

pantolon alıyor. Genç diyor ki ya ben, 20 milyona pantolon alamıyorum. 100 milyonluk pantolon alıyor. Bu ister istemez onu teşvik ediyor. Birileri eşek gibi çalışıyor ama birileri bu kadar rahat harcıyor, birileri nasıl bu kadar rahat harçayabiliyor? Bu para kimin parası? Bu çark kimin çarkı? [AVM]'den önce kimse marka bilmiyordu burda. İster istemez gençsin yani, özeniliyor. Onda varsa bende niye yok? Bunu düşünüyör." (Yaş 23)

Orta sınıf mensuplarına karşı öfkenin kendini gösterdiği alanlardan biri orta sınıfların yaşadığı sokaklar. Artık kendi sokaklarında bile orta sınıfın dışlayıcı bakışlarıyla (hayali ya da gerçek) karşılaşan Hasköylü gençler, bu sefer, orta sınıfların yaşadığı sokaklarda tehlikeli bedenlere dönüşüp orta sınıfa korku salıyorlar. Örneğin, zaman zaman eline geçen parayı, Taksim'de orta sınıf gençlerin takıldığı barlarda¹⁵ bir gecede harcayan Hasköylü bir genç bu korku salma halini şöyle anlatıyor:

"Hasköy, Karagümrük, Gaziosmanpaşa, Kocamustafapaşa bu dördü, emniyetin kara listesindedir. En çok polis olan yerler buralardır. Burada adım başında sivil polis vardır. [...]. En çok cinayet işlenen yerler de buralar. Küçükler de büyüklerinden böyle öğrenir. Ama buna rağmen Hasköylü genç, kolay kolay iş vermez emniyete. Hasköy'den sağlam adam çıkar yani. Her yerde de tanınır. Kapkaç, oto, ev... Bakırköy'de, Ataköy'de, bütün burjuva semtlere dadanır Hasköy çocuğu; camdan girer gece, bulunduğu her yerden girer yani." (yaş 23)

Sürekli markalı kıyafetlerle dolaşmaya dikkat eden bir başka genç de, orta sınıfların geceleri dışarı çıkmaktan korkmalarına rağmen kendisinin orta sınıf sokaklarında nasıl korkusuzca gezebildiğini şöyle anlatıyor:

"Aşağılayarak bakıyorlar tabii bize, fakir bir semt olduğumuz için, ama biz de onlara gençlik olarak öyle bakıyoruz. Çünkü onlar burjuva gençliği. Hasköy çocuğunu atarsın 50 tane canavarın arasına, ordan çıkar. Bakırköy çocuğunu bir bardak suya at boğulur orda. Hasköy çocuğu bir şeyden çekinmez ama Bakırköy çocuğu ceryan kesilse 'aa anne!' diye bağırır. Bizim için ne güneş ne ay. En basiti Ataköy, Saat 8- 9 dedin mi bir allahın kulunu göremezsin gece sokakta. Halbuki ben gece 3'te Ataköy'de geziyorum. Anlıcan, Hasköy çocuğu asidir, hırçındır, delikanlıdır. Bakırköy'de bir adam olsun, dünyanın en tehlikeli adamı olsun, benim için boş bir adamdır. Bakırköylü ya, bitti, soyutlanmış, dışlanmış, burjuva bir semtte yetişmiş, zihniyeti burjuva. Bize yakın semtler Kasımpaşa, Kulaksız, Beyoğlu, Tarlabası, Dolapdere, Sarıgöl, Gaziosmanpaşa. İlla ki gayri meşru bulaştırmış semt olacak, zihniyet aynı çünkü." (yaş 21)

Normal Türkiye'nin bir parçası olarak görülmeyen, hem emek piyasasından hem de hayal edilmiş olan [*imaginary*] şehir kültüründen dışlanan/dışlanmaya çalışılan Hasköylü gençler, bir bumerang gibi uzaklaştırılmaya çalışıldıkları orta sınıf mekânlara geri dönüp, orta sınıfa korku salıyorlar. Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi, bu korku salma halinin yaratmış olduğu bir haz var. Bu haz, sınıfsal öfkenin geçici bir dışavurumunu ve tatmini sağlıyor. Sınıf savaşı, eskinin aksine meydanlarda kolektif bir biçimde değil, sokak aralarında gizlice dolaşip korku salan bir hayalet gibi gösteriyor kendini. Orta sınıfa benzeme arzusunun tatmin edilmesini sağlayacak maddi koşulların, ve öfkenin üretici bir enerjiye dönüştürülmesini sağlayacak bir gelecek perspektifine sahip örgütlü bir sınıf hareketinin olmaması, gençlerin daha da marjinalleşmesine ve geleceksizleşmesine neden oluyor. Diğer bir deyişle, ne bireysel anlamda ne de toplumsal anlamda bir kurtuluş/gelecek tahayyülünün olmaması, Hasköylü gençlerin bize sömürgeci bağlamdan¹⁶ da tanıdık gelen arzu ve nefret dinamiği arasında gidip gelmesine neden oluyor.

¹⁵ Tabii, "varoş"lardan gelen gençlerin orta sınıfa mensup gençlerin gittiği barlara/"club"lara gitmeleri gerilimsiz olmuyor. "Varoş" gençliğinden bu barlara/"club"lara gitmesinin orta sınıfa mensup gençlerde yarattığı hoşnutsuzluk için bkz: "Clubber'dan 'kır'o'ber'a", 18 Nisan 2004, Milliyet.

¹⁶ Sömürgecilik sonrası literatürün önemli yazarlarından Homi Bhabha, sömürgecilere karşı duyulan çekim ve sömürgecilerden nefret etme dinamiğinin sömürge ülkelerdeki öznelliklerin temel kurucularından biri olduğunu savunur. Bkz.: Bhabha 1993. Bhabha'nın bu argümanının esin kaynağı olan, sömürge karşı hareketin hem teorisyeni hem de militanı

Tüketici orta sınıf normlarına göre şekillenen bir dünyada yeterince tüketemez, bu tüketimi bedeninde ve yaşam pratiklerinde sergileyemezse saygınlık kazanamayacağını, aşağılayıcı, ötekileştirici sözlere/bakışlara maruz kalacağını çok farkında olan Hasköylü gençler kurtuluşu orta sınıfa benzemeye çalışmakta görüyorlar. Bunu, sadece orta sınıf mensuplarının giyinişini taklit ederek değil, aynı zamanda ilk alıntıda gördüğümüz gibi orta sınıf bakışı sahiplenerek, ya da orta sınıfa mensup gençlerin takıldığı barlara/ "club"lara gidip, orda eğlenerek/eğlenmeye çalışarak yapıyorlar. Orta sınıf mensuplarının bazı yaşam pratiklerini uygulamak Hasköylü gençlere kimi zaman orta sınıf olma/orta sınıfa geçme [*passing*¹⁷] fantezisini yaşatsa da, maddi koşulların sınırlılığı, sınıflarının bedenlerine kazınmış tarihi onlara nerden geldiklerini hep hatırlatıyor. Bir sürü paralar verip girdikleri barlarda/"club"larda orta sınıf mensubu gençlerin "varoluşu gençler buralara da geldi" diye o barları terk etmeleri, alışveriş yapmak için gittikleri AVM kapılarında "tehlikeli" görülüp geri çevrilmeleri, girmeyi başarabildikleri mağazalarda hor görücü davranışlara maruz kalmaları, Hasköylü gençlere arzu edilen sosyal statüye geçmenin imkânsız yakın zorluğunu hatırlatırken, benzemeye çalışıp da bir türlü benzeyememek ciddi bir öfke üretiyor. Böylece orta sınıf mensubu olmak hem arzulanan, sahip olunmak istenen bir pozisyon haline gelirken, hem de, aslında hep bir olmamışlığı/eksikliği hatırlattığı için öfke/nefret duyguları uyandıran bir pozisyona da dönüşüyor.

Hâlâ sosyalistlerin yaşadığı bir mahalle olarak bilinen Güzeltepe'de, gençlerin öfkesi, Hasköylü gençlerle karşılaştığımızda daha az kompleks ve daha doğrudan. Burada, kapitalizme karşı geliştirilen tepki, orta sınıfla girilen kompleks duygusal ilişki üzerinden değil, doğrudan kapitalizme karşı olmak ve daha adil bir dünyanın kurulmasını talep etmek üzerinden kendini gösteriyor. Bugün Hasköy dediğimizde aklımıza gelen ilk şeylerden biri AVM iken, Güzeltepe sokakları deyince akla gelen ilk üç şey şöyle: 1-Duvar yazılamaları – onlarca farklı örgüt imzalı, politik talepler içeren yazılamalar 2-Sokaklarda sürekli dolaşan küçük panzerler, ya da mahallede söylendiği biçimiyle akrepler 3-Mahallenin merkezî yerlerine yerleştirilmiş MOBESE kameraları. Hasköy'de tüketim kültürünün görünürlüğü hâkimken, bugün Güzeltepe'de en görünür olan şey devletin kolluk kuvvetleri. Mahallenin tarihi içinde değişik dönemlerde yaşanan devlet şiddetinin bugün hâlâ kendisini hatırlatması, devletin akrepler, kameralar ve sivil polisler aracılığıyla sürekli "ben buradayım, seni gözetliyorum ve her an şiddet uygulayabilirim" demesi, mahallelinin üzerine korku salarken aynı zamanda da devlet şiddetine yönelik öfkenin diri kalmasını sağlıyor. Üstelik, yaşanan sadece devletin kolluk kuvvetlerinin şiddeti değil, aynı zamanda gittikçe artan işsizlik ve geleceksizlik.

Bu öfkenin sokakta tezahür edilmesine baktığımızda, 2000 başlarından itibaren bir farklılaşma görüyoruz. Daha önce farklı devrimci örgütlerin dayanışmasıyla gerçekleştirilen eylemler, yerlerini büyük ölçüde küçük gruplar halinde yapılan marjinal, şiddet içeren eylemlere bırakmış. Güzeltepe'de Newroz, Gazi Olayları anması gibi nedenlerle yapılan toplu eylemlerin yani sıra artık sık sık 10-15 kişilik korsan eylemlere rastlıyoruz. Bu eylemler genelde, 15-18 yaşları arasındaki gençlerin yüzlerinde maskeler, ellerinde molotoflarla ara sokaklardan ana caddeye çıkıp, çöp konteynırlarını barikatlara dönüştürüp, polisle çatışmaları şeklinde yaşanıyor. Eylemlerin şiddet içeren eylemlere benzemesi, mahallenin içini kısa bir süreliğine de olsa savaş alanına çevirmesi, hem gençlerin ve politik örgütlerin mahalleli gözünde, hem de mahallenin toplumun diğer kesimlerinin gözünde marjinalleşmesine neden oluyor. Bu tarz eylemler, dikkatleri eylemin gerçekleştirilme biçimine çekerek, eylemlerin ve eylemcilerin politik taleplerini, yani eylemlerin içeriğini görünmez kılıyor, içeriğin üstünü örtüyor. Sokak bu haliyle, gençlerin öfkelerini kısa bir süreliğine gösterip, sonra perdenin arkasına çekildikleri bir sahneye dönüşüyor. Hatta cadde kenarlarında toplanıp, eylemcileri izleyen ve zaman zaman alkışlayan insanların varlığı, uzaktan bakanlara bu eylemlerin bir tiyatro sahnesinde gerçekleştirildiği izlenimini veriyor.

olan Fanon (1952) da, *Siyah Deri Beyaz Maskeler* isimli eserinde, sömürgeleştirilmiş siyahların beyaz olma arzularını ve beyazlaşma çabalarını tartışır.

¹⁷ *Passing* (geçme) kavramı Fanon'a ait bir kavramsallaştırmadır. Stuart Hall (1997), "The Spectacle of the Other" [Ötekinin Görüntüsü] adlı makalesinde Fanon'dan esinle siyahların beyazlığa geçmek için nasıl beyazların değerlerini sahiplenip, beyaz gibi giyinip, beyaz gibi davranmaya çalıştıklarını anlatır. Çünkü Hall'a göre beyazlaşmak/beyazlığa geçmek ancak siyah kültürden tamamen uzaklaşıp beyazların dünyasına asimile olmakla mümkündür.

Sonuç yerine

Güzeltepe’de arzunun ve öfkenin tezahür ediş biçimlerindeki aciliyet duygusu, Hasköy’de arzu ve öfkenin hemen tatmin edilmek istenmesi duygusuyla benzer. Orta sınıf mensubu olmak isteyen ama bunun imkânsızlığının da farkında olan Hasköylü gençler, orta sınıfmış gibi yaparak sokağa/sahneye çıktıkları anda bu arzunun kısa süreliğine tatminini yaşarken, orta sınıf görüntüsü verdikleri bedenleriyle evlerine döndüklerinde, gerçek maddi koşullarıyla karşı karşıya kalıyorlar. Yine benzer bir aciliyet duygusu içinde, orta sınıfa duydukları öfkeyi anlık patlamalarla (örneğin Bakırköy, Ataköy sokaklarında yoldan geçenleri taciz etme, arabalarını çizme, vs. yoluyla) gösterip sonra geri çekildiklerinde, gündelik hayatlarında kapitalizmin şiddetine maruz kalıyorlar. Hasköylü gençlerin orta sınıfa karşı duydukları öfke ve hayranlık¹⁸ duyguları, bu arzu ve öfkenin tatmininin yasal yollardan karşılanmasının zorluğu sebebiyle gençlerin daha da marjinalleşmesine neden oluyor. Güzeltepelili gençlerin de, öfkelerini sokakta, az katılımlı, mahalleli tarafından marjinal karşılanan eylemlerde gösterip geri çekilmeleri, sadece gençlerin mahalleli gözünde marjinalleşmelerine değil, aynı zamanda bu tarz eylemler sürekli polis kontrolü altında olan bir mahallede gerçekleştiği için, ağır cezalarla yargılanmalarına, ya da polis kurşunlarıyla yaralanmalarına, hatta ölmelerine¹⁹ sebep oluyor. Peki neden bu gençler kapitalizme karşı öfkelerini ve daha adil bir dünya kurma arzularını bu tarz eylemlerle gösteriyorlar?

Her iki örnekte de gençlerin arzularını ve öfkelerini ifade ediş biçimleri, kendilerini sokaklarda orta sınıf mensubu ya da devrimci kahraman gibi, veya korku salan, öfke saçan birer beden olarak gösterip, sonra sahne arkasına (“gerçek” hayatlarına) geri çekilmeleri, aslında bir gelecek tahayyülünün olmamasıyla doğrudan ilişkili. Hem Güzeltepe’de hem de Hasköy’de görüştüğüm gençlerin kiminin 10 yıl sonra kendinizi nerde görüyorsunuz sorusuna, “10 yıl sonra hayatta olur muyum bilmem” diye tepki vermelerinin sebebi de işte bu gelecek duygusunun olmaması.

Sosyolog Zygmunt Bauman (2004), günümüz kapitalizminin analizini yaptığı *Wasted Lives* [Harcanmış Hayatlar] adlı kitabında, günümüz gençliğinin “isteme”nin içinden “bekleme”yi çıkarttığını söylüyor. Çünkü Bauman’a göre günümüz tüketim toplumunda beklemek bir utanç kaynağı olmuştur: “Beklemenin utancı bekleyeni geriletir. Beklemek utanılması gereken bir şeydir, çünkü tembellik ve düşük statü işareti olarak görülür. Aynı zamanda, beklemek reddedilmenin bir belirtisi ve dışlanmanın işaretidir.” (çeviri bana ait, 109). Tüketim ürünlerinin, bilginin, mekânların, insanların ve hatta hayallerin çok yakında, bir tuş, bir bilgisayar ekranı, bir vitrin mesafesindeymiş gibi görüldüğü, gösterildiği günümüz toplumunda, hayalleriyle istekleriyle arasında imkânsıza yakın mesafeler olan, kriminalize edilmiş ve normal Türkiye hayalinden dışlanmış, hatta normal Türkiye hayalinin ötekisi olmuş “varoş” gençliği, hayallerine acilen ulaşmak istiyor.²⁰ Bugünkü toplumsal kimlikleriyle saygınlık kazanamadıklarının çok farkında olan bu gençler, isteklerine hemen acilen ulaşmaya çalışarak reddedilmişlikleri ve dışlanmışlıklarıyla baş etmeye çalışıyorlar. Ama ne yazık ki, toplumsal kimliklerinin içinden acilen çıkma çabası, makale boyunca anlatmaya çalıştığım gibi, bu gençlerin daha da marjinalleşmelerine neden oluyor.

Annelerinin, babalarının yıllardır aynı yoksulluk döngüsü içinde sıkışıp kaldığını gören Hasköylü gençler, yoksulluğun iyice hor görüldüğü bu dünyada beklemekten, sabretmekten bir fayda gelmediğini biliyorlar. Ya da, ablalarının, annelerinin, babalarının cezaevlerinde yıllarını geçirmelerine, öldürülmelerine, işkence edilmelerine tanık olan Güzeltepelili gençlerin bir kısmı beklemekten umudunu kesmiş, tepkilerini hemen göstermek istiyor. Bu kadar yoğun bir adaletsizlik tez elden adaletsizliğin ortadan kaldırılması arzusunun her gün daha çok üretirken, adaletsizliğe karşı isyanın ani tepkilerle ifade edilmesi, cezaevlerindeki genç nüfusun sayısını giderek artırıyor. Kapitalizm işçi sınıfı gençler için bir gelecek vaadi sunmazken, örgütlü bir işçi sınıfı hareketinin olmaması, geleceksizlik korkusunu daha da derinden üretiyor.

¹⁸ Benzeme arzusundan kaynaklı duyulan bir hayranlık.

¹⁹ Örneğin, 2000 yılında 15 yaşında bir ortaokul öğrencisi bu tarz tepkisel bir eylemde hayatını yitirdi.

²⁰ Günümüz kapitalizminde teknolojinin yaratmış olduğu aciliyet hissi için bkz.: Tomlinson (2007).

Kaynakça

- Aslan, Şükrü. 2004. *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*. İstanbul: İletişim.
- Akçay, Eylem. 2005. The End and the Beginning of Politics: The Case of Istanbul. *The Beginnings and Ends of Political Theory* konferansında sunulan makale. UC Berkeley, 27-28 Mayıs 2005.
- Aksoy, Asu. 2001. Gecekonududan Varoşa Dönüşüm: 1990'larda 'Biz' ve 'Öteki' Kurgusu. *Dışarıda Kalanlar/Bırakılanlar* içinde, der. Avcı vd. İstanbul: Bağlam.
- Bauman, Zygmunt. 1997. *Postmodernity and Its Discontents*. New York: New York University Press.
- Bauman, Zygmunt. 2004. *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts*. Oxford: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt. 2005. *Liquid Life*. New York, Londra: Polity Press.
- Comaroff, Jean, and John Comaroff. 2000. "Millennial capitalism: First thoughts on a second coming". *Public Culture* 12 No. 2: 291.
- Dural, Tamasa. 1995. *Aleviler...Ve Gazi Olayları...* İstanbul: Ant.
- Erman, Tahire. 2001. The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse. *Urban Studies* Vol. 38 No.7.
- Etöz, Zeliha. 2000. Varoş: bir istila, bir tehdit. *Birikim* No. 132.
- Fanon, Frantz. 2008. *Black skin, white masks*. New York: Grove Press.
- Hall, Stuart. 1997. "The Spectacle of the Other". *Representations: Cultural Representations and Signifying Practices* içinde. Londra: Sage.
- Kaya, Muzaffer. 2005. *Siyasal Katılım: Zeytinburnu Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul.
- Sennett, Richard. 1998. *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York, Londra: W.W. Norton.
- Sennett, Richard. 2003. *Respect in a World of Inequality*. New York, Londra: W.W. Norton.
- Tomlinson, John. 2007. *The Culture of Speed*. Londra: Sage.
- Tuğal, Cihan. 2010. *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Yonucu, Deniz. 2009. A Story of a Squatter Neighborhood: From the place of the dangerous classes to the place of danger. *Berkeley Journal of Sociology* No. 52.